

„Nemci mi pravijo“, odgovori nam kmetič na naše vprašanje, „zmiraj „Primordialschlauch“, ali prav za prav učeni Mohl me je tako kerstil; vi Slovenci pa, ker nimate svojega imena, mi pa, če vas je volja, recite: „primordijalni mešiček“. Se boste že razumeli z Božjo pomočjo! Kdor pa ne bo razumel, naj si pa misli: To mora gotovo biti možiček, podoben kerčmarju, kratek pa širok, ker mu mešiček pravijo.

Vsaka celica obstaja iz terdne zunanje kože, celične mrenice (Zellmembrane), iz primordijalnega mešička, kateri vodi vse celično življenje, kakor bomo še vidili, iz celične tekočine in iz celičnega zernja (Zellkern). To in drugo orodje celično hočemo popisati v sledečih versticah.

Primordijalni mešiček je krog in krog cel in okrogel mešiček, sestavljen iz mehke mrenice, koja ima v sebi prostor napolnjen z vodo tekočino. On je glava vsega celičnega življenja; dobiva in predeluje živež, da zamore tekniti njemu in tedaj tudi celi rastlini. On je ognjiše, na katerem se kuhajo stvari, ki so njemu in nam v veliko korist. Predelane stvari sklada na kup v svoji celici, ali jih pa podeluje svojim sosedom. Kar mu ni za nobeno rabo, meče preč ali sožgè ali pa spravlja v posebnih predalih, ki mu niso na poti. On vodi vse spremembe, ki jih gledamo na rastlini, rast, množenje in gibanje, in se iz lastnega nagiba lahko spreminja, steguje in kerči. Če ga zadenejo od zunaj škodljive uime, se skerči v kroglico, kakor červ, ki smo ga pobézali. Ako bi ne imel zunanje mrenice na sebi, ako bi bil toraj brez celice, bi ga težko ločili od marsikterih močelk (infuzorij).

Tisti tedaj, ki so zgorej omenjeno rastlinsko gibanje premišljevali mislili, da je v njem, tedaj v rastlini, tisti živec, kakor v živalih, so imeli prav; le razumeti jih moramo tudi prav. Tudi tekočina v njem se včasih semtertje v nekterih rastlinah giblje, kakor krí v živalih. Njegova mrenica ali on sam je namreč semtertje od znotraj obdan od kalne, z jederčki napolnjene tekočine, ki se imenuje „protoplasma“. Ta tekočina se dobro razločuje od čiste vodene celične tekočine v sredi. Ta „protoplasma“ se giblje semtertje po mnogoverstnih potih, ali pa do in od celičnega središča. Celice s tako lastnostjo se dobijo v mladih, tedaj zlo živih rastlinskih delih, posebno naj lepše v lascih, kakoršne imajo večidel vsi od zraka obdani deli.

Tukaj hočemo popisati prikazen, ki je gotov vzrok tega gibanja.

V južnih krajih Evrope raste po vodah pohlevna rastlinica s tankimi travnimi peresci, Vallisneria imenovana. Nje pohlevni in majhni cveti so ločenega spola — na enem cvetu je ženski, na drugem možki spol — in rastejo na dnu vode pri korenini. Pa rastlina zamore le verh vode obhajati ženitovanje; torej mora priplavati cvet na verh. Ženski cvet raste na steblo, ki je skupej zvit, kakor jekleno pero v žepni uri. Kadar je cvet zadosti razcveten, se njegovo steblo steguje in steguje toliko časa, da cvet na verh vode priplava. Možki cveti rastejo na kratkih steblih in torej ne morejo slediti svojim nevestam. Pa ko že neveste plavajo na gladki vodici, se moške odtergajo od svojih stebel in tako priplavajo na verh. Peresca, ktere so cvet do zdaj varovale sovražne mokrote, se odprejo in spremenijo v krasni čolniček, na katerem plavajo moške krog svojih nevest. Tako zdaj potresajo svoj plodivni prah okrog. — Njih naloga in namen sta dopolnjena, toraj koj poginejo. V ženskih cvetih širijo in širijo se pa kalí; njih stebila se zdaj skerčijo in cvéte za rabo v vodo potegnejo. Tù na dnu vode dozori sad, kjer dobijo zernja koj pripravi kraj, da zelené.

Teh imenitnih rastlinic celice imajo vse v sebi tako gibajoče „protoplasma“.

V sredi primordijalnega mešička je še manji okrogli mešiček — celično zernje — ktero je v vsaki mladi celici, in ima mnogo opravkov ob množenju celic. Zraven tega ima primordijalni mešiček pod svojo streho še mnogo

druzihi stvari, ktere je nakupičil za svojo rabo ali za rabo družih, namreč: majhne kristale iz mnogoverstnih soli, močec in pa zeléne jederčke, katerih je posebno veliko v celicah listja, ktero po njih dobiva zeléno barvo.

Akoravno je primordijalni mešiček mož prebrisane glave, pridnih rok in verlega serca, bi vendar ne bil v stanu ustavljati se dolgo časa ptujim sovražnikom, ker je le slabe postave, mehák in skorej napol tekoč, in tudi bi ne mogel skleniti se s svojimi tovarši v veličanske drevesca, ktere živijo stoletja, ako bi ne bil se obdal s terdnejšo odejo, s celično mrenico. Sozidal si je torej hišo v brambo, kakor polž. (To hišo bi mogli prav za prav celico imenovati, pa da se bomo razumeli, moramo celo hišo z vsem, kar je v nji, imenovati „celico“; hišo samo pa „celično mrenico“). Polž potí iz svoje hiše sline, ktere se sterjujejo v njegovo apnéno hišo; ravno tako dela primordijalni mešiček, ktere ga koža se kmali sterdi, da je terdna, kakor popir. Pa njegova hišica nima kar nobenih vrat, kakor polževa, ampak povsod je zaklenjena.

Ta celična mrenica ima nalogo, da svojega stanovaveca „primordijalni mešiček“ varuje sovražnikov in da v-se jemlje živež brez ust in brez vrat, le po lastnosti, ktero smo že zgorej popisali in imenovali „endosmoso“.

Izmed tekočin, ktere se kakor voda skoz kožo ali mrenico potijo, gredó tudi lahko vsake baže gazi ven in notri. Nikoli pa ne morejo terde stvari skoz mrenico, če bi bile tudi majhine, kakor zernica karmina, ktere barvajo vodo rudeče. One morajo vselej ostati pred hišo, če bi še tako prosile, da bi se va-njo spustile. Tù ne pomaga nobena prošnja.

S to lastnostjo dobiva tudi celica iz zemlje mokrote in iz zraka gazov, in podeluje tudi sosedom svojo hrano.

Krajopisje.

Idrija na Krajskem.

V zavetji kranjske dežele stoji na zahodni strani v dolini mestice Idrija, obdano od hribov in černih mej, ki v svojem njedru zakrivajo mnogoverstne naravne zaklade.

Pot do tega zavolj svojega rudnika slovečega kraja se iz Ljubljane vernivšemu popotniku naj prej odpre proti Verhniki, snažnem tergu ob véliki teržaški cesti, kjer se idrijska cesta od imenovane loči. Vélika pelje naprej v Logatec, in druga manj obdelana in težavna čez verhnisko-idrijsko hribovje. Da svojemu namenu zadostujemo, se bomo držali zadnje, in ker je potovanje po njej jako sterdo in pusto, bomo hitreje stopali in se kolikor mogoče bližnjic držali, omenivši le bolj zanimive postaje.

Koj na Verhniki se zavije na desno roko zraven male cerkvice idrijska cesta, spremljana nekoliko časa od logaške (teržaške) čez verhunice, in eno uro hodá smo že pri Micki na Luži, kjer nas čaka kozarec dobrega vina in kosce domačega kruha. Okrepčani se vzdignjemo ter jo neprenehoma režemo do Jerinovega griča, odkodar še enkrat belo Ljubljano vidimo, ako nam slabo vreme ali megla tega ogleda ne odreče. Tukaj se pešec odpočije, svoje očesa zibljuje nad ljubljanskimi ravninami, in se krasnosti nagledovavši po precej ravnem naprej podá, dokler mu hudi klanc ne potí ne zmede. Pod tem klancem je omeniti na levi strani cestice proti Logatcu. Zdaj pelje cesta navkreber zmiraj višje in višje skoz pečine in travnike do Anžika na Trati, od idrijskih dijakov (učencov višjih šol) zlo ljubljene in obražtanega kerčmarja. Njegova hišica, dasi-ravno priprosta in leséna, se smé po vsi pravici vverstvovati med taiste, ki so v oziru ljudomile postrežbe zapisane v zlate bukve gostoljubnosti slovanske. Od Anžika pelje klanc na Viharše, ne zastoj tako imenovano postajo, ker hudi vihar nam res naravnost v obraz brizga. Tù zagledamo tudi visoke kole, voditelje vozov in popotnikov ob zimskem času. Snega se včasih toliko nasuje, da komaj kole vidimo. Brišemo jo le naprej skoz Dole in dospemo kmalo Kovačev rovt, kjer nam nasprot teržaška (ali idrijsko-ipavska)

cesta pred oči pride. Opazili smo pri tem pogledu nektore hišice — znamenja ne daljnega mesta.

Pa noč se bliža; hodili smo cel ljub dan iz Ljubljane; solnce je že za goro zatonilo; mili tički po logih so omolk-nili; samo flafot kake krivokljunke sove nam na ušesa perši. Kot da bi imeli do Cerberusa priti, se cesta v globočino zateguje. Šumenje bližnjih grap in gibanje visokih drevesnih verhov nas podí v zaželjeni kraj, da si iščemo pokoja, ki ga temna noč razliva čez upehane Adamove potomce. Kerčmo na verhu hriba za silo (Silavirta) smo za herbtom pustili ter čez pol ure že v Idrii popraševali za posteljo. Precej se je naša želja spolnila, in čutivši se v rokah pravičnih ljudi smo prav dobro pospali.

Sladke sanje so mi spanec sladile v snažni postelji, obdanemu od nočne tihote in korenjaških mladenčev, sprem-ljevalcev mojega potovanja.

Toda noč je, ko prej upehanim, tudi nam prenašlo mi-nila, in zgodaj smo se poslovili ter se podali v drago očeto-vsko domovje svoje. V meni pa se je želja zbudila po-pisati ob kratkem rojakom svojim mestice Idrijo, ker dolgo in babje rešetanje današnjemu olikanemu duhu ni priležno.

(Dalje sledí.)

Kratkočasno berilo.

Serčna žena.

Po poljskem „Dziennika literackega“.

Leta 1833 se je iz Francozkega na Poljsko domu ver-nil mladi begunec M—ski z nekterimi svojih nesrečnih tovar-šev, ki so se bili z njim vred vdeležili punta v Varšavi. Al njegovo stanovališče je moglo pred ljudmi skrito biti, toraj se je pod raznimi imeni sedaj na tem sedaj na unem gradu skrivaje potikal. M—va družina ga sprejme posebno pri-jazno; pri nji najde naj verniše zavetje — najde pa tudi milega angela varha v gospodarjevi hčerki, kateri se je v serce smilil nesrečni rojak. Pa le kratko ste vživale dve žlahno duši neskaljeno srečo čiste ljubezni; — akoravno se je M—ski skerbno skrival, so ga vendar zasledili. Bil je vjet in peljan v jetnišnico, ki ga loči od ljubljene W—ske. Ob-sojenemu se za malo časa vrata jetnišnice odpró in dovoli se mu poslednjikrat sniti se s svojimi prijatli. Zvesta deklica to zvedši, hití s svojimi stariši k njemu, — kmali je sklep gotov, da naj ju sveti zakon zedini. Duhovnik ju poroči po cerkvenih postavah; spred oltarja stopivši pa nastopita dolgo pot na Rusovsko. Žalostna ženka ni vedila: ali bo smela, ko prideta na ukazano mesto, svojega moža v ječo spremiti, — kaj se bode z njim zgodilo, ali bo mogel v pregnanstvo ali ga bode zadela še neusmiljeniša kazen. V kratkem je bila sodba mu oklicana. M—ski je bil vversten vojakom v Orenburgu. Mlada žena zajoka in mu podá zvesto roko na daljno pot — v Sibirijo.

Ko dospeta v Sibirijo, se z drugimi sognanci vred kmali prepričata, da nju stanje vendar ni tako žalostno, kakor sta popred mislila bila. Ljudje v stepah niso huji memo ljudi v mestih; človeško serce ne postane tako lahko kamen v pušavi kakor v obljudenih mestih in v družbi tako ime-novanega omikanega sveta, morebiti zavolj tega, ker člo-vek, kolikor manj v dotiko pride z ljudmi, toliko bolj ga ljubezen do njih vnema. Tega sta se izgnana večkrat pre-pričala; olajšala jima je marsiktera mila roka, marsiktera pomilovavna beseda grenko butaro pregnanstva. Bog jima je dal dva ljubeznjiva otročiča — v nesreči naj večje veselje.

Pa to veselje, kako naglo se je v žalosti utopilo! Umerla sta oba otročiča; črna zemlja je požerla nesrečnih staršev edino srečo. Kakor strela z neba zadene posebno mater ta prigodba; žaluje in joka, da jo dolga bolezen na posteljo položi. Vse je storil M—ski, da bi se njegovi bolni tovar-šici naj slajši dar nebes — ljubo zdravje sopet vernilo; zdravniška umetnost pa v ledeni Sibiriji ni zamogla nič po-magati. Ko vidi, da ji ni pomagati, se ga polasti obupna otožnost, da jame sam bolehati. To pa dá ženi neko moč, ker bala se je zgubiti naj ljubše na zemlji; začne okrevovati,

se ozdravi popolnoma in postane podpora svojemu možu. Pa pregloboka žalost mu je vsekala silno rano; njegov duh je ostal mračen in prihajal je vedno mračneje; vedno večja otožnost se ga polastuje, ni več rad govoril, iskal je samote in se ogibal družbi; polasti se ga neki dan besnost in vpil je glasno, da je sit življenja, da hoče umreti. Nekaj dni potem se — zgubi; iskali so ga pa našli le njegovo kučmo in plajšč na bregu bližnje reke. Ni bilo več dvombe, da je svoj grozni namen spolnil — da si je življenje končal.

Nesrečna žena sprejme tiha to žalostno novico; ni se zaslišala tožba iz njenih ust; le v suhem očesu se ji je bral plah nemir, da je vsak opazil, da je nje um nekoliko zmotljen. Zakaj se je to zgodilo, se lahko ume. Osoda ji je moža od serca odtergala; zamogla se je zdaj poverniti v svojo domovino; to je tudi storiti hotla, vendar ne brez spominov nekdanje zakonske sreče; hotla je vzeti sabo prah svojih otročičev. Ta misel jo je do deželnega poglavarja gnala.

Deželnega poglavarja, kteremu v svojem terdem po-klicu še ni serce okamnelo, gane žalostna osoda nesrečnice, ji ne dovoli le prošnje, temuč ji napravi tudi saní za pot in ji dá donskega kosaka za varstvo, da jo spremi do der-žavne meje, in ji pomaga, kjer bi ji bilo pomoči treba. Ko je bilo vse pripravljeno, nese nesrečna mati sama mertvaške truge svojih ljubljencev na saní, vzame slovo od prijatlov in znancev, se vsede na voz in zderčí iz ledene Sibirije.

(Konec sledí.)

Dostavek k pretresu „beril“.

Predlog *na* na vprašanje *kam* terja le 4. sklon, kar se v namesto godí, in to potrjuje staroslovenščina, ruščina in češčina. Slovnici g. Metelka in g. Potočnika zagovarjate požiravni pa ne polni govor. O dognanih resnicah se ne dá prepirati*).

I-ti ohranjuje koreniko *i-* v nedoločivniku, kazavniko-vem sedanjiku, velevniku, deležji delavnem sedanjem in pre-teklem trpivnem, tedaj iti, idem, idi, ide, idoč in (na-) iden. Ostale deležji, namreč preteklo del. I. in II. imate koreniko hod z oslavljenim koreničnim glasnikom, tedaj (pri-) šed, odkoder šel: všedši, sšedši, našedši, všel, sšel, našel. Če korenika *i-* predloga *s* ali *v*, se vrivavlje blagoglasni *n*, kateri staroslovenščina razklada: vniti, sniti, vnidem, snidem itd. iz staroslovenskega *v*žniti, *s*žniti; ravno tako se razlaže: poženši, razpenši, zakolnši, vzešši itd. iz poženžši, razpenžši itd., ker inachi bi se moralo glasiti: požeši, razpeši, zakleši, vzeši. Neprehajavni glagoli: mislim se, menim se, delam se terjajo 1. sklon, ne tedaj „mislili bi se razžaljene, Babilonci se menijo nepremagljive, napuhnež se dela boga“, temoč „mislili bi se razžaljani, nepremagljivi, bog“, — vsej Slovenec pravi „velik se dela“. Namesto vesoljni moramo pisati vesvoljni. — Dostavljam temu še popravek nekterih tiskarskih pogreškov: V 26. listu na strani 102. v 8. redku od spodej beri gnusne, in v 6. vskvrnjevale; na str. 106. v 25. redku od vzgorej bla-ginje; na str. 111. v 22. redku od vzgorej Uz nam. Alz; na str. 115. v 4. redku pišoč; na str. 119. v 30. redku od vzgorej onda in v 41. redku poltnost; na str. 127. v 8. redku od spodej zmeržnjen.

Raić.

*) Dostavek vredništva. Vzemši pretres „slov. beril“ v „Novice“ smo berž izzačetka rekli, da mi za svojo stran se ne bomo spušali v pretres pretresa, ker tako bi ne bilo konca pravde. Dali smo vse, kakor smo prejeli, nadjajoči se, da izvedeni pisatelji, za ktere je sostavek pisan, bojo že sami vedili, kedaj pravo terdi „pretres“, kedaj imajo prav „berila“. Ker pa malo našo opombico zastran namesto in namesti častiti gosp. pisatelj pretresa, nam ne bo za zlo vzelo, da čerhnemo sedaj tudi mi eno. — Predlog *na* na vprašanje *kam*? terja res le 4. sklon, al na vprašanje *kje*? terja 5. sklon in „dobro se obnaša namesti njega“ je ravno tako prav kakor „namesto fajmoštra je prišel kaplan“. Ni res,

Rastlina.

Spisal Janez Tušek na Dunaji.

(Dalje.) VII.

Kakor dolgo je celica mlada, ji živež, ki ji doteka, tako dobro tekne, da raste. — Rast je pač težko zapopasti. Le tako si jo moremo misliti, da se med naj manjše dele primordijalnega mešička in celične mrenice novi deli nasedajo. Rast pa le malo časa terpi, potem je celica dorastla in še toliki živež ji ne pomaga nič, — rasti ne more več. Pri ti ali uni rastlini, pri tem ali unem rastlinskem delu nastopi čas, da je dorastel prej ali pozneje; pri eni rastlini ali pri enem njenem delu pa skorej zmiraj ob enem času. Kolikor pozneje je celica dorastla, tolikor bolj se je lahko izrastla; toraj mora pri mnogoverstnih rastlinah velikost celic kaj mnogoverstna biti. Tù so celice tako majhne, da jih še le več milijonov skupej zamoremo s prostimi očmi zagledati, tam une pa že lahko vidi dobro oko, postavimo, v bezgovem sterženu. Celice pavole so 1—2 pavcev dolge, predivove še menda celó 4—6 pavcev.

Ravno tako kakor velikost je tudi kaj mnogoverstna podoba celic. V mladosti so vse okrogle in mnogovoglate. Veliko jih tudi obderži to podobo za zmiraj. Velikokrat pa se izvlečejo v tanke in dolge nitke, ki skorej od konca do kraja rastline segajo, kakor v ličji. Mnogo jih je plošnjatih, kakor opéka, mnogo zvezdam podobnih itd.

Tudi znotranja celična podoba se sčasoma spremeni. V mladosti ima celica le malo naprav, pa vendar vse potrebne, ker nima družega lišpa v svoji hiši, kakor zunanje stene in ognjiše. S starostjo pa skerbí tudi zmiraj bolj za lišp svojega stanovanja. Na celično mrenico se počasi naseda lišp mnogoverstne podobe. Posebne tiste celice, katerih mertve trupla nam dajejo les, kažejo pod drobnogledom kaj lično in občudovanja vredno sostavo. Tù je viditi, kakor bi bilo brez števila okenc v steni, — tam kakor več versta lepih stopnjic krog in krog hiše do verha itd. To vse vzrokujejo mrenice, ki se nasedajo mnogoverstno raztergane na znotranjo plat, in ki skoz previdljivo celično mrenico blišijo. Ta prevelika celična skerb za hišni lišp jo pa tako deleč zapelje, da ne le vse vrata živežu zapre, temuč da tudi napolni vës znotranji prostor z nepotrebnim kinčem, tako, da ni nikjer več prostora za potrebni živež in nazadnje mora gizdava reva lakote poginiti. V tem za njo žalostnem pa za nas veselem stanu je celica taka, kakor več listov popirja skupej zloženih. Kakor dolgo živi celica, naklada primordijalni mešiček svoj lišp v svojo sobo, pa včasih že umerje, preden je soba polna. Peške v tepkah obstajajo iz taci s terdnimi stvarmi napolnjenih celic; meso tepkovega sadú pa iz mehkih, s tekočino napolnjenih, le malo odebeljenih celic.

Če so celice popolnoma odebeljene, je iz njih sostavljena stvar včasih terja, kakor kost, postavimo, peške in košice.

Kolikor debeleja je celična mrenica, tolikor manj je v stanu živež v-se jemati in kmali bi mogel primordijalni mešiček lakote sahniti, akoravno bi bil krog in krog obdan od tekočine. Tako bi si bil sam skopal prezgodnji grob. Pa mož ni le pridnih rok, ampak tudi prebrisane glave, kakor smo zgorej rekli. On že vé, kje ga čevelj žuli, torej si je poskerbel potrebnih potov, ki vozijo med nakupičenim kinčem potrebni živež do njega. In tudi njegovi sosedge so mu kaj dobrotljivi, se vé, da tudi sebi, kjer so svoje pote in okna ravno tam napravili, kjer on, da njih živež lahko hodi skoz tanko celično mrenico od enega do družega. Pa na zadnje, ko se nakupičeni lišp le množi in množi, se vendar le poti zmiraj bolj zabašejo; pridni mož, primordijalni mešiček, le malo živeža dobiva, torej začne hirati, na zadnje je po njem — nehal je živeti.

Da le primordijalni mešiček vodi celično življenje in da celična mrenica se za vse to nič ne peča, ampak da ga kakor popolnoma mertva obdaja, to vzrokuje teh delov ke-

miška sostava. Kemija je dokazala, da vse rastlinske celice so sostavljene iz ravno tistih pervin. Goba, ki se pod prstom stopí in nestrohljivi mecesnjev les, šibki mah in moččni hrast, voljno lipovo listje in lepi cveti vertnice, plesnjoba in bodeče ternje: z eno besedo, vse, vse je sostavljeno iz ravno tistih stvari, katero imenujejo kemikarji „celuloso“. Od nje se primordijalni mešiček le razločuje, da ima v sebi gnjilca, ktereга nima „cellulosa“. Vse rastlinske in živalske stvari so sostavljene le iz kisline ali kislica, vodenca, ogeljca in gnjilca. Se vé da se še sem ter tje druge pervine po malem nahajajo, pa poglavitni deli organizmov so le imenovane štiri pervine. Rastline imajo v sebi več ogeljca, živali pa več gnjilca. Tedaj se lahko vidi, da ni kislin tista dobrotljiva pervina, ki vsako življenje mogóce dela, ampak gnjilec, akoravno smo mu to lažnjivo ime dali. Tù pri celicah se vidi, da je prva podlaga krepkejšega ali počasnejšega življenja le, če je več ali manj gnjilca v galvanizmu. Nobena celica ne more živeti brez gnjilca. Le v primordijalnem mešičku je gnjilec, toraj je tukaj središče celičnega življenja. V celični mrenici ga pa ni kar nič, torej je tukaj vse mertvo. V živalih je poglavitni del gnjilec, toraj je tudi živalsko življenje bolj krepko kakor rastlinsko. Toraj se mu pa velika krivica godí, če pravimo, da on življenje razdira, kislin pa oživlja *). Ravno narobe je, kakor je Schleiden v enem svojih rastlinoslovskih pisem pol v šali pol v resnici dokazaval in tudi lepo dokazal **).

Življenje ni družega kakor vedna sprememba. V vsakem trenutku so stvari v našem truflu drugačne. Vse te spremembe pa pospešuje gnjilec, in kolikor več ga je v kateri stvari, toliko hitreje se razvija njeno življenje, ker se gnjilec z drugimi pervinami sklepa. Ker je v rastlinah le malo gnjilca, je tudi rastlinsko življenje bolj mertvo in leno, kakor živalsko.

Krajopisje.

Idrija na Krajskem.

(Dalje.)

Moj prvi namen je poprašati: je li Idrija kot rudnik že dolgo znana? in kaj da imé Idrija prav za prav pomeni? — Dalje se na to vprašanje oklene dokaz: da imena gorá in vodá spričujejo lego tega kraja na slovenski zemlji.

Na prvo odgovoriti ni kaj težavno, zakaj sporočila ustmene in pismene pripovedujejo najdenje živega srebra v letu 1497 od nekega škafarja, bivajočega v tej divji dolini, ki je bil k Fari ali spodnji Idrii prišteván in podložen tominski gosposki. Škoda, da se imé njegovo ne vé, ker je z drugimi spisi vred v nekem požaru med 14. in sredo 15. stoletja v spodnji Idrii v plamenu zgorelo. Milovaje se morem ozreti na nesrečno spodnjo Idrijo o tistem času, kakor tudi enmalo grajati nečimernost tistih, ki ne vedó, če je kdo gosposki podložen, ga mora tudi zapisanega imeti velika kniga ondašnje sodnije; saj menda vendar spodnja Idrija in tominski sodniški sedež nista ob enem pogorela. Prej ko ne je bilo le zaspanim rojakom veselje do iskanja oterpnelo; iščite toraj vi Slovenci na Tominskem, in kar nimamo, znamo najti!

Pa vernimo se še enkrat na preprostega kmetiča, ktereга je voznik Kacijan Anderlajn opeharil in iz svoje okolice kmali ljudí nabral v obdelovanje rudnika. Škafar je za prodano srebro dobljene dvajsetice v žep stisnil ter potem lože živel, Kacijan Anderlajn pa položil temelj koj takrat k rudokopu, ki po tem takem stoji že čez 358 let.

*) Gnjilec res ni prava beseda; rajni gosp. Vertove je to stvar prvi tako imenoval zato, ker se je iz gnjiječih mertvin toliko odločva. Pa tolažimo se, da nemška Stickstoff, gerska in latinska azotum tudi za cemperice niste bolje.

**) In medio virtus — je še zmiraj stara resnica. Res je, da ni višjega življenja brez obilnega gnjilca. — ali ravno tako gotovo je, da brez kislin ni celó nobenega življenja.

Dalje ni nam tudi več temno, od kod imé Idrija? — Naš slaven rojak gosp. D. Terstenjak je v 13. tečaji, 79. listu „Novic“ na 314. strani pod člankom „Postaja ad Publicanos“ dokazal, da izvira iz indo-evropejskih jezikov in pomeni „hrib“ (Berg). Ta dokaz se popolnoma ujema z idrijsko okolico, ktera obstaja iz samih hribov; od tod tudi imé reke Idrice (Gebirgsfluss). Pa drugi dokazi so nam imena okoljnih hribov in vodá, na priliko: „Na Gorah“, „Podgorami“, „Košutnik“, „Černi verh“, „Čaven“, „Golaki“, „Merzla rupa“, „Zlate skale“, „Tičnica“, „Čekovnik“, „Bar“, „Kres“, „Kobalove planine“, „na Griču“, „Zemlja“, „Riže“, „Gornji (kurji) verh“ itd. Vode: „Idrica“, „Strug“, „Kobila“, „Stanovec“, „Divje“ ali „ipavsko jezero“, „Zala“, „Rake“, „Nikova“, „mali in veliki Zelenec“, „Kotliček“, „na Tomu“, „Skrevna rana“ pod sv. Antonom. Ker bi pa znale nekatere vasí in postaje idrijske okolice tukaj na pravem mestu stati, naj omenim nekatere izmed njih: „Gre“, „Ledine“, „spodnja Idrija“, „Žir“, „Černi verh“, „Vojsko“, „Ljubeljč“, „Zagoda“, „Podertija“, „Pristava“, „Razpotje“, „Pevec“, „Bela“; celo debele skali, ena proti spodnji Idrii in druga pod ljubljansko cesto, kažete v svojih imenih korenine slovenskega stebila. In kake imena nek nahajamo se oziraje na naš kotliček (Idrijo)? Povsod odmevajo glasovi našega materinskega jezika. Tako menim, da so predmestja: „Podgorami“, „Zemlja“, „Brusovše“, „pri Žagi“, „vsrana ulica (gasa)“, „Gornji verh“, „Za gradom“, „Riže“, „Grapa“, domače hčerke, in po njih imenovani Podgorci, Zemljakarji, Brušarji, Žagarji itd. domači sinovi.

Ker je pa bila ravno govorica od rudnika, se bomo koj tega poprijeli ter nekoliko imenitnejega razglasili.

Čudno se domorodcu kot popotniku zdi, vidivši nekdanji gosti gojzd visokih smrek, jelk, bukev in stoletnih hrastov spremenjen v mestice, ki s svojim od Benečanov sozidanim gradom kljuba divjosti in samotni pušavi preteklih 358 let.

Pod mestom se odgrinjajo od dné do dné dragoceni zakladi — slava in sreča kranjske dežele, ponos avstrijske carevine, in celó celega sveta, odkar so rudniki v Almadi na Španjskem svojo poprejšnjo veljavo zgubili. Nihče ne bo tajil, da sedajšna idrijska jama (rudnik) ni bila zmiraj taka kot dandanašnji, kakor tudi nobeden ne bo mislil, da mesto je bilo nekdanj kaj večje ali ravno tako, kakoršno je dan današnji. Koj ko je Kacijan Anderlajn rudarje v ti okolici razposadil, se je začelo kopati na več straneh, in ker je več dobička kazalo, napravile so se pozneje mašine, ki se z napredkom dandanašnjega duha ali tehnike na nobeno vižo ne vklanajo nekdanjim. Iz pervega so stavljali lesene hiše, in le še po kakih dvé sto letih omenjenega časa so jih jeli več zidati.

Ker se v jami primerja včasih kaka nesreča (leta 1803 in 1846 je bil hud požar, in voda še menda vedno v jamo zateka), je potreba torej po vsaki taki nesreči drugih mašin, in kdo bi jih zamogel vse popisavati razun tistih, ki stan rudnišča na Dunaj naznanujejo. Ozrimo se raji na jamo, rudo in rudniške priprave našega časa.

Skoraj v sredi mesta je šelštev, shajališe rudarjev in odhod od tukaj v temno jamo.

Zgodaj zjutraj ob tréh zvoní pri sv. Barbari vsaki dan jutru čvrtetinko ure, in potem začne šina kljukati, to je, na les s kladvom nabijati, ki je v linicah šelštva natvezena. Od vseh strani se sedaj z gorečimi jamšaricami v rokah rudarji proti jami sujejo. Vsakemu se delo odloči in poslednjič se odmoli k odhodu. Vsi se podajo po podkopališčih h kapelici še kak Oče naš molit. Za njimi pa se zapró železne vrata, da nihče ne more ne noter ne ven.

Od kapelice pelje pot navzdol po kakih 900—1000 stopnicah do pervega oddelka. Tu se nekteri podajo po svojih opravilih, drugi pa se vernejo v drugi, tretji in čvrti oddelek, katerih se v tej jami dvanajst pozná. Kmali jo je treba krožiti skoz kako podkopališče, ali pa po stopnicah, ali pa po lestvicah; temni in globoki berlogi se pod ljudmi razširvajo; šumeča voda in silni vihar odmevata po razrušjih in nizkem ster-

mem skalovji. Tam v daljavi se zapazi mala lučica, in ako se ji približamo, najdemo rudarja, ki smodnik v skale zasipa, jih potem razrušiti. Pa večkrat se pri strelu na rudarje kamenje vsuje, jih zlo poškodva in včasih celó umori.

Vernivši se na drugo stran vidiš griček, pri njem delavce, luč in zgoraj široko luknjo, po kateri tuna iz svitlega v temno dno prigromí. Po njej se ruda in druge ropotije iz jame in v jamo pošiljajo; včasih se kateri po tuni v jamo pelje, pa prigodilo se je takim že večkrat, da se o prevernjenji tune iz nje prekucnejo, in sled njih je v enem kotu glava, v drugem truplo in v tretjem roke in noge. Res je prestrašen ta pogled za rudarje v jami, h katerim kak kosec života doletí, še bolj strašen pa glas za ubogo ženo in otročiče ubitega.

V drugem kotu počiva upehan delavec, pričakovanje merzle studenčnice, ktero vodarji ob določeni uri po jami nosijo; toda revež se pri sami vodi malo okrepčá, ker samogoltna podgana mu je med delom iz žepa kruh požerla. Dvanajsta ura se bliža, o kateri se rudarji v delu versté; nazoči odidejo domú, in drugi se podajo spet na 8 ur v jamo, kjer že težko pričakujejo svojih naslednikov, ki zvečer ob osmih nastopijo težavno delo svoje. (Dalje sledí.)

Novičar iz avstrijskih krajev.

Iz Železnikov 4. maja. — Preživeli smo že 4 dni nar prijetnejšega spomladanskega mesca, pa okusili dozdej še nič njegove slasti; komaj smo še ta čas dobro vidili ljubo solnčice, ker skoraj vedno jo hladn dež plahtá, in danes jo je celó z gorá sneg v ravnino primahal. Upamo vendar, da to, ako kaka zmerzal zadej ne pride, za polje ne bo imelo slabih nasledkov. Škoda bi bila pač velika, ker žita že delajo klasje in obetajo obilno kruhka. Lastovke, navadne oznanovavke vigredi, pa se nam še niso prikazale, akoravno do nas čez gore nimajo posebno deleč iz svojega zimskega domovja. So čutile revice vkljub toplih dní aprila, da bo še mraz. Težko jih že čakamo, preljubih pevalic! Danes imamo tukaj, in menda po vsi ljubljanski škofii zahvalno sv. mašo za povernjeni mir. Pač naj bo vsa Avstrija hvaležna Bogu in za njim svojemu modremu cesarju, kateri se je vedel vkljub sladkih vabil in tudi protivnega pikanja tako lepo vojski ogniti. Koliko neizrekljivo zgubo imajo od kraja vsi, ki so se vojske udeležili! Koliko ljudi — cveta in jedra narodov — je prelilo krí, — koliko dnarja, živeža, obleke, živine, vojskinih priprav — koliko vsega tega je šlo pod zlo, in če se danes k računu vsedejo, in računijo in računijo, da zasledijo dobiček, primaruha! da „nula per nula geht auf!“ Naj bi bil toraj mir, za kterege danes zahvalnico pojemo, res terden in stanoviten, ker on je ena nar večjih pozemeljskih dobrot! J. Levičnik.

Iz Kroke 1. maja. V torek 29. aprila enmalo pred polnočjo nas strašen glas čuvaja iz mirnega spanja zbudi, da gorí, gorí v žebjarici nad zgornjo fužino (v Vigenci). Čeravno izperva majhen ogenj, ker se je v nekem kotu strešja po kaki iskri prah izmežeral, je vendar, čeravno je deževalo, tako naglo naprej segal, da v kratkem je bilo vse strešje v plamenu. Pa kakor vsakikrat, so se tudi zdaj Kropenčanje možato obnašali; posebno pohvalo zasluži pa naš tesarski mojster Gropa Ažman. On je bil, ki se je še z nekim pomagačem verh gorečega strešja z grozovitnim plamenom boril, da dalje segati ni mogel, ker sta leseno streho na drugem koncu naglo posekala in doli vergla in tako ognju pot zaperla. Kdor Kropo pozna, lahko si misli grozni strah naš, kadar platzvóná kljenka. Da bi pač brez odložbe vsi hišni gospodarji od konca do kraja zavarovali (asekurirali) svoje pohištva! Želeti bi pa tudi bilo, da bi graška družba sv. Florijana take može, kateri se pri ognji tako verlo obnašajo, prav po zasluženji obdarovala, — saj je tudi nje velik dobiček, posebno v takih nevarnih krajih, ako se kdo tako v bran ognja postavi, kakor se je naš tesarski mojster uno noč. Janez Zupan, namestnik župana.

mnogokrat rešijo popotnika in njegovega konja smerti; torej jih imenujejo „živi viri pušave“. Konj jim odbije s podkviijo ternato kožo in se pokrepčá s hladno iz njih tekočo vodicó.

V južni Ameriki visí mnogo cvetlic popolnoma v zraku ovijaje se krog kakega drevesa in svoje korenine v zrak molé. Pa vendar so njih cvetlice tako velike in lepe, žive barve, da mi v naših krajih ne moremo nikakoršnega zapopadka od njih imeti.

Od samega hrepenenja saj enkrat tje priti, ker rastlinstvo vso svojo lepoto razvija, mi ni mogoče dalje pisati, torej — —.

Krajopisje.

Idrija na Krajskem.

(Dalje.)

Ruda se pelja koj v stope in v umivavnico, da se perst od nje loči. Taki deli pa, ki se lahko ne drobijo ali so samo omiti, se na Brusovši topé v fabriki za to odločeni.

Živega srebra daje Idrija na leto 3332 centov, 1000 do 1200 centov pa cinobra. Uno in to se zavija v jerhaste žakljice ter se hrani potem v ces. zakladnici (magacinu). Kar železja jama potrebuje, se nareja v kovačnici, ktera je nasprot šole. Ubogi učitelji, kadar kladvo nabija! — Smodnik za jamo se varuje na Zemlji.

Rudarski svetovavec biva v gradu, in vsi drugi rudarski uradniki v ces. stanovališčih. Rudarji imajo svojo uniformo z zelenimi našivi, zelenimi kapami in črnimi rudarskimi kitlami; njih zastava (bandero) je lepa in veliko vredna. Kader je parada, rudarsko kerdelo muzika spremlja. Da so vedno preskerbljeni z živežem, je zidana vélika ces. zakladnica, in blizo nje za bolne ces. lekarnica; zunaj mesta na Brusovši je bolnišnica in za kopel so pripravljene gorke vode.

Tako sem odgovor na prvo vprašanje rešil. Dajmo ljubo svojo Idrijo sedaj še dalje pogledati.

Farovž je zidan od šelštva naprej na levi strani ceste. V njem stanuje gospod dekan z dvema gosp. kaplanama; tretji kaplan uživa po zapuščini neke pobožne gospé prosto stanovanje v že imenovani ulici. Vodja glavne šole ima cesarsko bivališče pri lekarnici. Obnaša častite tukajšne duhovšine je v resnici izgledna, zato je tudi imé duhovna v tem kraju sloví. Med cerkvami je nar imenitnejša cerkev sv. Barbare. Pod njo se hranujejo trupla nekterih zamerlih iz nekdanjega časa. O veliki noči se postavlja v njenem srednjem prostoru božji grob, zavolj svoje lepote sloveč po mnogih krajih. Druga in stara cerkva je sv. Trojice. Poleg nje se zavije pot k sv. Antonu na griču; ta cerkev je kaj snažna in božji pot jo zlo povzdiguje čez druge. Četerta je pri sv. Križu, idrijskem pokopališu. Med mnogimi spominki se odlikuje naj bolj ta, ktere ga je vlada postavila nad gomilami tistih hrabrih mož, ki so v svojem poklicu smert storili v jami leta 1846. Kapelica svetega Janeza je lepa in imenitna. S posebno slovesnostjo se praznujejo Vélika sabota, sv. Rešnje telo in sv. Ahaci, na ktere ga dan so nekda rudarji prvič na rudo zadeli.

Pod varstvom duhovšine je idrijski mladini odperta čveteroredna glavna šola, v kateri sedaj pod vodstvom marljivega in učenega vodja gosp. Karola Legata podučujejo štirje učitelji in dvé učiteljci. Pripravljalna šola za učitelje ljudskih šol ponuja prihodnjim učiteljem lepo priložnost se izobraziti v vsih njim potrebnih šolskih naukih in tudi v muziki; le škoda, da se v sadjoreji, murbo- in sviloreji poduk ne delí, kateri je dan današnji učiteljem po deželi jako koristen pa po predpisih sl. ministerstva nauka tudi potreben *).

*) Ko je v poslednjem občnem zboru c. k. kmetijske družbe mnogo podružnic svoje misli zastran sadjoreje razodelo in reklo, da bolja prihodnost za sadjo- in murvorejo se smé pričakovati le po poduku naše mladine na kmetih, je bilo med drugimi sveti tudi sklenjeno: naj prosi kmetijska družba slavno deželno vladarstvo, da se v Idrii za pripravnike

Tudi bi Idrijancem in drugim ne presedala dveletna realna šola, s posebnim ozirom na rudarstvo in na njo bi se dala nasloniti rudarska in gojzdana šola. Pa bojé se je z izgovorom, da potem bi ne dobivali dokaj delavcev za jamo; al to je bosa! Rudarjev bi nikdar ne manjkalo in domačemu otroku bi bila priložnost dana doseči višjo izobrazenost v rudarstvu.

Pa pustimo to in pojmo k šoli nazaj, kjer v stolpiču zvon šolarčke in šolarce skupej kliče. Podučuje se v slovenskem in nemškem jeziku, in zlo je že iztrebljen gnjusni glas padmitence in váde. Le naprej ljubi gospodje učitelji! vam je izročeno potomstvo idrijske občine, v vas stavi ljudstvo vse zaupanje; ne bojte se tudi zanaprej kakor dosihmal ne znoja na čelu. Vaša delavnost v Gospodovem nogradu izcimlja dober sad, ki množici domovine kosilo sladí.

In kaka lepa priložnost za izobrazenje je učiteljem ces. knjižica na glavni šoli, kjer se tudi šolarska zastava hrani. Zares v vsem vlada lep red! Kako lepo se trebijo cesarski gojzdi pod peljavo izbranih gojzdarskih uradnikov, katerim so lovci in gojzdarski hlapci podložni. Na vseh sprehajališih vidimo lepe drevorede; pri grabljah množico derv, zložene v visoke tase; tam tesarji kolejo hlode v špelte in pajne, in tukaj išče izmed drugih hlodov svoje derva blede obraz kakega rudarja. — Sodniška gosposka ima svoje pisarnice v gradu, in nji na strani sta oddelka c. k. žandarmerije in c. k. dnarstvene straže. Občina oskerbuje svojega služabnika. (Konec sledí.)

Kratkočasno berílo.

Serčna žena.

(Konec.)

Pot se naglo odseda. M—ska ne zapusti saní; one so nje prebivališče, ker spí in jé na njih. Nihče se ni čudil takemu čudnemu življenju, naj manj pa kosak, ker je vedil, da žena ni zdrave pameti, in ji je toraj vse dovolil. Že daleč na poti ustavi kosak konjiče, da pokaže potni list in voznik konje opravi. Kakor vselej, je šel kosak v pisarnico, da prejme dovoljenje se dalej peljati. Ni se mu ljubilo pogovarjati se s svojo mutasto, zamišljeno popotnico; tudi tedaj je molčal in se naslonil zadej na saní, v tem ko voznik konje opravlja.

Tù sloné zasliši nenadoma šeptanje v mertvaški trugi. Prestrašen skoči na stran, pa kmali se mu spet poverne pogum, se spet približa čudni trugi in uhó na-njo položí. Pa vse je tiho in mirno. Marsikdo bi bil misil, da se mu je le zdelo, da je kaj slišal, in bi ne bil daleč porajtal na trugo; pa pri kosaku je bilo to vse drugače. Služba, za katero vse storí in ktera mu je naj svetejše opravilo, ga žene nazaj v pisarnico, da ondi pové, kar je slišal. Kmali pride uradnik in pripelje nekoliko čuvajev do saní in velí ženi, ki za vse, kar se je zgodilo, ni nič vedila, naj stopi s saní. Začnejo saní preiskovati. Uboga žena, ki je sedaj vès pogum zgubila, se nezavedna zgrudi. Vzamejo jo raz saní ter na zemljo položé, da ložeje preiskujejo. Pervo, kar se uradniku sumljivo zdí, ste male mertvaške tružici, na kterih je žena sedela; v trugi, na zadnjem koncu pa leží njeni živi mož.

Ljudskih šol ustanovi tudi djanski nauk sadjo- in murvoreje. Ta nauk je ravno v Idrii še zato tolikanj bolj potreben, ker poslednje leta dobiva krajska dežela iz idrijske pripravniške šole več učiteljev kot iz ljubljanske. Častito ondašnje vodstvo gotovo spoznava to potrebo, pa morebiti ni učitelja in za to pripravnega vertiča. Kaj, ko bi v bližnjih Žiréh se napravila taka djanska šola. Domoljubni ondašnji gosp. fajmošter Majnik, rojen Idričan in nekdanji učenec Pircov v sadjoreji, imajo lep vert, se pečajo s sadjorejo, gotovo bi se udali temu nauku. Žire so le kake dvé uri od Idrije, pot tje je lepa; ko bi spomladí in poleti vsaki teden enkrat mladi pripravniki tje zahajali, bi se naučili zadosti. Tudi na Dunaji imajo marsikteri učenci v svoje šole vsaki dan čez uro hodá; koristnega nauka željnim mladencem bi enkrat na teden menda ne presedala ta pot.

Vred.

Nova postava zastran živinozdravstva.

Visoko c. k. ministerstvo notrajnih oprav je 19. aprila, št. 8079, slavnemu krajskemu deželnemu poglavarstvu naročilo, naj okliče zastran ozdravljanja živine sledeči oglas:

„Povsod, kjer je kak po postavah poterjen živinozdravnik ali kjer je saj kak tak kovač, kateri se je živinozdravništva izučil in se smé po postavah z živinozdravstvom pečati, ali kamor koli zamorejo unega ali tega brez težave in brez posebno velicnih strokov na pomoč poklicati, se ne smé noben drug z ozdravljanjem živine pečati. Ako se tedaj zvé, da kdo živino ozdravlja, ki nima pravice do tega, se ima po postavah kaznovati, ktere so dane zoper motenje obertništva“.

Važna ta postava bo zaverla konjačem (konjedercem) in vsem pačúhom, kateri se brez pravega izučenia in tedaj tudi brez pravice pečajo z ozdravljanjem živine in gospodarje brez njih vednosti v škodo nesó. Toliko bolj pa je potreba, da se ta postava razglasi po svetu, ker dosti konjedercev in družih pačúhov je še, kateri mislijo, da imajo pravico se z ozdravljanjem živine pečati, čeravno se te težavne vednosti niso nikdar učili kakor konjederke ozdravljanja ljudi ne; pa potreba je tudi, da se zlo razglasi ta postava tudi za tega voljo, ker dosti gospodarjev je tudi, kateri ne véjo, da konjederci in drugi pačúhi nimajo pravice se vtikati v živinozdravstvo, ker potrebne vednosti nimajo.

Rastlina.

Spisal Janez Tušek na Dunaji.

IX.

Akoravno dobivajo večidel vse rastline svoj živež tudi iz zemlje, imajo vse saj v listji célice, ktere jemljejo živež iz zraka, namreč: vodeni hlap, ogeljno kislino in amonijak, in ga spreminjajo v organske stvari. Posebno znamenito je pa, da se v svoje dele razkroji ogeljna kislina, ko pride do primordijalnega mešička. Ogeljc porabi koj rastlina, kislina pa spet izsope. Célice jemljejo v-se ogeljno kislino, ktero živali izsopejo, in spuščajo iz sebe kislina, kterež živali potrebujejo za sopenje. Tù je tedaj tesna zveza med rastlinstvom in živalstvom. Česar živali potrebujejo, mečejo rastline iz sebe; kar ni rastlinam v prid, brez tega žival živeti ne more. Rastline tedaj zrak čistijo. Brez njih bi že zavolj tega ne mogle živeti živali, ako bi tudi zamogle spreminjati neorganske pervine v organske stvari, ako bi jim tako tudi ne bilo treba rastlin v živež. Tako so vse stvari na zemlji v tesni zvezi med sabo in ena brez druge bi ne mogla živeti.

Deli rastlinski, ki iz zemlje svoj živež jemljejo, bežijo vedno pred svetlobo in se zakopavajo v zemljo. Célice, ki iz zraka svoj živež dobivajo, pa vedno hrepené po svetlobi, in le takrat zamorejo ogeljno kislino v-se in kislina iz-se sopsti, kadar jih obsija solnce. Torej lahko razumemo, zakaj se dobre in vesele čutimo, če ležimo podnevi na trati: rastline nam zrak boljšajo. Solnce barva rastline z zeleno barvo; le na solncu se dela v célicah tista stvar — chlorophyll — ki vzrokuje zeleno njih barvo. Le na svitlem se kupičijo dišeče in zdravilne stvari rastlin. V tēmi rasteče rastline so blede, kakor človek, ki malo kdaj pride na beli dan, in skrivajo tudi velikokrat v sebi hud strup.

Družbe célic, ki se živé od gazov, imajo neizrečeno lakot po svetlobi. Kolikor je dreves v gojzdu, kolikor je peres na drevesu, vsako se obrača proti solncu, da bi lahko brèz ovire pílo njegovo dobrotljivo svetlobo. Krompir v kleti se izraša in poganja komole dolge izrastke, da bi saj malo vžil pičle svetlobe, ki pri špranji kuka v klet. Še glina po vodah stopi ob solncu na verh vode in vživa solnčno dobroto.

Rastline imajo tedaj pred živalmi čudno lastnost, ktero smo zgorej omenili. Pa tudi med njimi so lenúhi, ki niso

v stanu prejemati svojega živeža iz neorganskega, ampak ki se redé le od dela rastlin in žival; ktere se tedaj tam naselijo, kjer gnije ali trohni kaka žival ali rastlina. Plesnobo vzrokujejo ti objedavci.

Utonila je muha v vodi; kmalo je obdana od bele meglice — od plesnjave, ktera serka svoj živež iz muhe. Ko je muha utonila, mora tudi poginiti plesnjava. Pa poprej so se že izmuznili iz nje kalí, ktere po vodi plavajo, se na kako drugo mrtvo stvar vsesti. Akoravno ne morejo kalí vseh plesnjevcev prosto plavati in tako iskati nove podlage za svoje življenje, so vendar tako majhine in lahke, da jih nar pohlevniša sapica sabo v zrak vzame. V brezštevilih trumah plavajo tedaj te nevidljive kalí po zraku, tako da se ne moremo čuditi, da posedejo koj vsako mrtvo stvar, da se na naš kruh ali na mokro obuvalo vselijo. Pravi tolovaji in roparji so nektare, ktere le od živih stvari živijo in jim tako sok pivši življenje krajšajo. Da je žito rujnato in snetjavo, da nam terta in podzemljice pod zlo gredó, vzrokujejo le ti odertniki.

Tudi nektare popolniše rastline ne pripravljajo si same živeža, ampak ropajo pridne delavce. Kakor tolovaji se naselijo na korenine in odpeljavajo sok, ki je rastlini namenjen, v svoj berlog. Pa že na obrazu se vidi tem zaveržencem, da niso nič prida, vsi so perstene barve; nobeden njih nima kaj posebnega na sebi; njih perje je rujavo, luskam podobno, ktero je pri družih rastlinah tako živo — zeleno, še celó cvet nima drugačne barve, kakor celo truplo. V izgled naj nam služi „Orobanché, Sommerwurz ali Ervenwürger“.

Nektare so še bolj lene in hočejo ropati že bolj predelani sok, kakor je v korenini, torej se naselijo na veje. Teh roparjev živi eden v naših gojzdi, tičnik (Mistel, viscum album), kateri ima sicer rumeno-zeleno usnjato listje, pa vsa njegova podoba že kaže njegovo slabo vest. Čuda je pa, da imajo ravno ti objedavci včasih vendar naj lepši cvet. V gostih, mokrih gojzdi južne Amerike visijo zlo veliki, živo-barvani cveti v mnozih podobah po drevesih. Viditi je, kakor da bi drevo cvetelo v tako mnogovrstnih cvetih, pa kratko nikar; morebiti je že poginilo revno drevo zadušeno od nemarnih pa vendar krasnih objedavcev, kateri s svojim kinčem zakrivajo svoje slabe dela.

Pa če tudi nektare rastline ne prejemajo svojega živeža iz neorganskega, ampak od družih rastlin ali žival, vendar vse predelujejo in spreminjajo prejeto hrano in tako pripravljajo v svojem truplu nove posebne stvari.

Krajopisje.

Idrija na Krajskem.

(Konec.)

Mesto šteje kakih 400 hiš s 5000 stanovavci, ki so večidel rudarske rodovine; 2 malarja, nekoliko trgovcev, mlinarjev in kerčmarjev se med njimi nahaja. Pridne Idričanke pletó krajce (špice), kateri so nekdanj, ko jih po unanjih deželah še niso izdelovali na mašinah, dokaj več dnarca donášali marljivi Idrii kot dandanašnji.

Skoz Idrijo teče v Idrico se izlivajoči potok Nikova, čez kterež peljá petero lesenih in troje zidanih mostov; Idrica pa ziblje svojo čisto zelenkasto vodo na Tominsko, kjer jo pri sv. Lucii na mostu Soča požira; tudi čez-njo peljeta dva mosta. Mestne hiše so zlo raztresene pa snažne in obdane od zalih vertičev. Tudi dve cesarske pošti ste tū, loterija in pa tobaka na cente. Tudi brez kavarne in kazine niso Idričanje, pa tudi gledališče imajo, v katerem se včasih igra nemško in slovensko. Na Zemlji tarčo streljajo, kegljajo in se guncajo, da je veselje. Idričanje kot Idričanke so v oblačilu kaj snažni, in iskreno ljubijo rojstni dom.

Iz Idrije se zavijejo na treh stranéh v hribe cesté, ena v Loko, ena v Ljubljano, ena pa v Terst.

Smreke, jelke, bukve in hrastje rastejo v idrijskih gojzdi, na polji in vertih pa krompir, fižol, zelje, buče, in več drugih navadnih sadežev. Po gojzdi se nahajajo jeleni,

serne, zajci, pa tudi volkovi in kakošen medved; tudi divjih gosí, rac, golobov, jerebic in mnoge druge perutníné postrelíjo. V vodah se med drugimi dobrimi ribami tudi lové kačulje.

Od divjega jezera se pripoveduje, da je v zvezi z Ipavo; pravíjo, dva vprežena vola sta tú utonila, ribe so ju pojedle in jarm so našli v Ipavi. Na tem mestu so pred nekimi leti ubili grozovito veliko posterv, ki se je zaganjaje iz vode za muhami na suho zapletla.

Čeravno je v Idrii zdrava voda in v okolici nje raste lepa trava, vendar živina rada boleha in krave večkrat zveržejo; sopár živega srebra, ki se ulega na travo in se širi po zraku, menda ni brez škode o tem.

Koledvanje, pustne burke in pirhi so stara navada, kakor tudi pravlice od rudečo-plavca (bergmandeljca), od divjega moža, kvaterne babe, črnega psa in vidovncov (Irrlichter). Mlade otroke še dandanašnji sred posta napravíjo, da grejo gledat, kako babo žagajo.

Od slavnih mož, ki jih je Idrija rodila, naj odkritoserčno govori avstrijsko cesarstvo in krajnska dežela.

Naj bojo te verstice zadosti v znanje preljube moje domačije; kdor pa izmed učenih želí mehaniko, fiziko in kemijo djansko opazovati, naj gré v šolo idrijskih mašin!

Idrijanski.

Kratkočasno berilo.

Vraže po svetu.

Pri Erdeljcih, ogerskih sosedih, se nahajajo mnogotere vraže, od katerih pri nas na kmetih še nismo nikoli nič slišali. Vsak narod ima svoje šege, pa tudi svoje vraže, svoje pametne reči pa tudi svoje neumnosti.

Iz Szazvarosa piše neki dopisnik sledeče: Nekega merzlega dne pretekelega mesca (aprila) zgodaj zjutraj vidim nekega rokodelca po potoku sem ter tje gaziti kakor gazijo poleti ob hudi vročini ljudje, ki si noge umivajo; čez herbet mu je visel poln žakelj. „Kaj pa, oče, delate tú?“ ga vprašam. „Že več let, gospod, mi ne ostane nobena mačka, vsaka mi cerkne. Svetovali so mi tedaj, naj dobim glavo cerknene konja in naj jo veržem na streho; to mi bo pomagalo, da mi bojo mačke ostale.“ „In zatega voljo ste gazili trikrat čez ta potok?“ „Ne, gospod! zavolj mačk, ampak za tega voljo, ker imamo domá vse polno grilov (šurkov); ti pa se preženó, če se vjame muren (božji volek), pa trikrat ga mora človek čez vodo nesti in potem ga med domače šurke spustiti, in berž jih prežene.“ „Neumna vraža!“ — mu rečem. „Morebiti!“ — mi zaverne in pravi na dalje: „ali je pa to tudi vraža, da se podgán tako dolgo nisem mogel znebiti, dokler nisem imel petelina brez repa v hiši?“ — Ves podúk ni nič pomagal; mož je ostal pri ukoreninjeni vraži. — Drugikrat sem naletel na pokopališču — pripoveduje dopisnik — ko so ravno nov grob kopali. Ko mečejo zemljo iz groba, se prikaže dokaj mladih kač. „Nini! — zakriči eden — bela kača, bela kača!“ „Kaj pa pomeni bela kača?“ ga vprašam. „Kdor si jo speči dá in pečeno sné, razumeva potem ptiče; enkrat je neki dohtar to storil in potem tako modrost dosegel, da mu ga ni bilo para.“ Zvedel sem — piše dopisnik na dalje — da kamor koli se pride med romunske kmete, je ta vraža domá.

Dopis Krajnca iz Amerike.

Od nekega Ljubljánčana, ki se je podal po svetu in letošnje leto 15. januarja prišel v Novi Jork, naj imenitnejše mesto zedinjenih severno-amerikanskih držav, nam je te dni podal gosp. U. dve pismi iz Amerike. Težav potovanja in nesreč po morji ne bomo izpisavali iz teh pisem, ker so znana reč, in tudi tega ne, da v Ameriki ne leté nobenemu pečene piške na mizo, ako si jih ni zaslužil. Da Novi Jork je mesto sila veliko, si lahko mislite iz tega — pravi dopisnik — da v luki Novo-jorski stoji čez 1000

ladij. Jezik ondi je angleški; Nemcev je dokaj v Novem Jorku, pa so malo obražtani, zato tudi — piše dopisnik — če me kdo vpraša: odkod sem, vselej pravim, da sem Lah. V 6 mescih sem se pa že toliko angleškega jezika naučil, da za silo že odgovarjam na vprašanja. Katoliške cerkve v severni Ameriki so revne; v Novem Jorku so štiri, pa so majhne kakor protestantska v Ljubljani. Čudno navado imajo tú v cerkvi. Ko sem prišel preteklo nedeljo v katoliško cerkev k sv. maši, je stal mož pri vratih z velikim okrožnikom (talarjem) in pobiral milošnjo; en šiling (po našem dnarji 28 $\frac{1}{4}$ krajc.) sem mu mogel odrajtati; potem mi je dal listek v roke in s tem še le sem smel v cerkev. V cerkvi sta skakala dva dobro oblečena človeka okoli in odpirala klopí kakor v gledišu. Ko sem enemu izmed teh ključarjev podal svoj listek, mi je odperl klop, potem jo pa zaperl, da nisem mogel več ven. Pač čudne šege se vidijo po svetu!“

Novičar iz avstrijskih krajev.

Od Soče. — h. 26. dan p. m. smo pokopali prečastitega gosp. dekana Antona Perica v Kanali, kateri je po 6 mescov dolgi bolezni in strašnih bolečinah v 65. letu svoje starosti sklenil življenje svoje. Nehoté se mi njegove lepe čednosti v moj spomin silijo, katerih saj dvojje naj tudi Novicam naznamim, rajnemu na čast, živim v izgled: skerb njegovo za lepoto hiše božje in pa miloserčnost do ubogih. Kar uno zadene, je treba le cerkev Device Marije v Kanali dobro ogledati, in poterdil bo vsak z besedami svetega pevca „da v resnici je lepoto hiše božje ljubil“. Očitna priča njegovega truda in prizadetja je omenjena cerkvena, ena nar lepših goriške škofije. Čast tedaj verlemu dušnemu pastirju, pa tudi ovčicam njegovim, ki so željo njegovo vseskozi rade spolnovale. Rajniki pa ni le v življenji za lišp cerkvá skerb, temuč tudi po smerti; večí del svojega premoženja je v ta namen izročil, rekši: pri cerkvi sem živel, meni ostalo naj cerkev ima“. Tako je govoril bivši pri življenji še, in tako je tudi pismo zapustil. Tudi ubogih ni nikoli pozabil; v oporoki je veleval, da na dan pogreba se ima 100 gold. med nje razdeliti, potem pa vsako obletnico, 30 gold. Tudi še druge lepe zadušbine je ustanovil. — Naj v miru počiva blagi mož!

Iz Postojne 8. maja. — č — Danes imam „Novicam“ od naše veličanske jame, kateri je ni kmali para in pod imenom „Adelsberger Grotte“ deleč po svetu sloví in kateri bo vprihodnje železnica gotovo še več popotnikov dovozevala, nekaj prav veselega povedati. Kdor je bil kdaj v naši jami, tudi vé, da dosihmal se večidel ni dalje hodilo kot do tako imenovane „gore kalavarije“; malokdo se je podal v bližnjo luknjo „Tartarus grotte“, po naše „pekel“ imenovano, ktera se začinja na levi strani „gore kalavarije“. Da pa častiti bravci se ne bojo bali z menoj v „pekel“ iti, ga jim hočem ob kratkem popisati. Prostorna, pa dosihmal še zlo skrita luknja je olišpana z zalimi podobami tistega kamenja, kateri se nahaja v podzemeljskih votlinah in se nareja v stoletjih, ko se kaplica za kaplico sterjuje in v različne podobe okamnuje, zatega voljo se pa tako skapani kamen tudi kapnik (Tropfstein) imenuje. Med mnogimi lepimi podobami „pekla“ se odlikuje posebno ena belemu in prezornemu zagrinjalu podobna, kakor nalaš v gubé nabrana; kmali, ko se stopi v „pekel“, se vidi vodnjak, v kterege teče z visocega obóka bistra voda, ki je za piti kaj dobra. Da se pa ta mikavni kraj naše jame dosihmal ni obiskaval, je bil vzrok v tem, da je bil proti votlini, „grob“ imenovani, prepažen s steno, dve do tri sežnje debelo. Zatega voljo je mogel popotnik v jami ravno po tisti poti se verniti, po kateri je prišel. Ako se skozi to steno pot napravi od „kalavarije“ skozi „pekel“, bode pot nazaj do „groba“ veliko krajša, in popotnik bo vidil mnogo zalih podob iz kapnika narejenih, kakor mleko belih. Dolgo se je že želelo, da bi se prederla ta stena, al nikoli se ni